

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051:94]:340.1

ОСОБЛИВОСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ТА ПРАВОЗНАВСТВА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Коваль Дар'я, здобувач, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-0765-7649

E-mail: akoval85@gmail.com

Здійснено аналіз особливостей фахової підготовки майбутніх учителів історії та правознавства в контексті формування правової культури, який дозволив розкрити специфіку цієї підготовки, її напрями, функції та якості майбутніх учителів історії та правознавства. Визначено зміст фахової підготовки студентів та виокремлено загальнопедагогічні і правові знання вчителів історії і правознавства у порівнянні із правовими знаннями вчителів загальноосвітніх предметів і класних керівників. Розкрито види професійної діяльності майбутнього учителя історії і правознавства: організаційно-управлінська, діагностико-прогностична, правовиховна, корекційно-розвиваюча, консультативно-правова, превентивна, власне-правова.

Ключові слова: фахова підготовка, майбутні учителі історії та правознавства, формування правової культури, права, повноваження, обов'язки, професійно значущі та особисті якості.

FEATURES OF FUTURE HISTORY AND LAW TEACHERS' PROFESSIONAL TRAINING IN THE CONTEXT OF LEGAL CULTURE FORMATION

Koval Daria, PhD student, PavloTychynaUman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-0765-7649

E-mail: akoval85@gmail.com

The peculiarities of future' history and jurisprudence teachers' professional training in the context of legal culture formation were analysed, which allowed revealing the specifics of this training, its directions, functions and qualities of future teachers of history and law. It is established that the specificity of future history and law teachers' professional training is in carrying out the social order of society for the education of a citizen of the rule of law, he carries out legal education at all stages of the educational process in school and extracurricular activities. The content of students' professional training is determined. The general pedagogical and legal knowledge of teachers of history and law in comparison with the legal knowledge of teachers of general subjects and class leaders are system of knowledge about the theory of state and law, general and national history of the state, labour law, constitutional, environmental, criminal and family law; main categories and concepts of jurisprudence; constitutional foundations of state and social order, etc. The types of professional activity of the future history and law teacher have been revealed: organizational-managerial, diagnostic-prognostic, law educating, corrective developing, consultative-legal, preventive, and proper legal. The functions of the legal culture of the future history and law teacher have been distinguished: adaptive, cognitive-transformative, value-normative, legal, communicative, security-protective, diagnostic, organizational, regulatory, and managerial. Professionally significant qualities of future history and law teacher are

the formation of legal knowledge, erudition, possession of various aspects of legal psychology of personality, high level of legal, methodical and pedagogical skills, mastery of the style of management of the children's collective, literacy of language, the general culture of the teacher, civil society, are distinguished. The personal qualities of future history and law teacher are benevolence, justice, moral responsibility, professional responsibility, empathy, erudition, ability to understand the student, teaching optimism, active citizenship, emotional, volitional qualities of the individual teachers, such as courage, determination, speed decision-making, self-control. We see the prospect of further research in revealing the process of formation of professionally significant and personal qualities of the future history and law teacher.

Keywords: *professional training, future teachers of history and law, the formation of legal culture, law, authority, duties, professionally significant and personal qualities.*

Сучасні підвищені вимоги до змісту і характеру праці вчителя, його особистості обумовлюють необхідність більш ґрунтовної підготовки студентів до здійснення правових функцій, освоєння майбутніми педагогами провідних ідей, що визначають вдосконалення правових процесу в сучасних умовах, оволодіння методикою і технікою цієї роботи. Ці закономірності базуються на діалектичній єдності двох процесів, що відбуваються в ЗВО: фахової підготовки студентів з одного боку, і формування у них правової культури з іншого. По суті це дві сторони одного явища – цілеспрямованого формування правової культури майбутніх учителів історії і правознавства у фаховій підготовці.

Специфіку і значення фахової підготовки науковці розглядали у таких аспектах: підготовки майбутніх учителів історії: О. Білюк, С. Гогунова, І. Єрмакова, Д. Кравченко, А. Мирзагітова, А. Нікора, А. Старєва; підготовки майбутніх учителів правознавства: М. Городиський, С. Панасина; формування у них правової культури: В. Боричевський, О. Ганзенко, П. Мусинов, Є. Підлісний, Д. Пріма, Е. Рассолова, С. Рудих, А. Теслюк, А. Шайдуров.

Дослідники до особливостей професійних та особистих потреб майбутніх учителів історії і правознавства у ході їх фахової підготовки відносять такі. По-перше, фахова підготовка дозволить вчителю ефективно здійснювати захист своїх особистих прав і свобод, а також, незалежно від його кваліфікації, знання основ законодавства дозволить йому юридично правильно здійснювати свою професійну діяльність; по-друге, майбутній учитель історії та правознавства повинен володіти методикою викладання історії і правознавства з вивченням правових питань; по-третє, фахова підготовка педагога необхідна для захисту особистості і прав учнів.

Проте залишилася поза увагою дослідників специфіка фахової підготовки майбутніх учителів історії і правознавства та її вплив на формування у них правової культури.

Мета статті: розкрити особливості фахової підготовки майбутніх учителів історії та правознавства (напрями, функції, якості) в контексті формування у них правової культури.

Розвиток правової культури студентства є складним процесом, оскільки студенти не є однорідною масою або кількісним об'єднанням молоді. Це суспільство, взяте в певному віковому зрізі з урахуванням ряду інших характерних рис, притаманних представникам цієї соціальної групи. Саме студенти представляють інтерес для дослідження, оскільки крізь призму інтересів цієї соціальної групи найбільш чітко видно протиріччя в системі суспільних взаємодій, межі різних типів

соціальних зв'язків, їх стійкість або деформованість.

За готовністю студентів до оволодіння правовою культурою можна судити і про загальний потенціал демократичних перетворень в суспільстві, оскільки в недалекому майбутньому вони складуть основний стрижень інтелігенції, інтелектуальний потенціал країни [15, с. 67].

Одним з найважливіших завдань і обов'язків майбутнього вчителя є надання учням суми знань, умінь і навичок, які стануть основою для реалізації їх в життя. Це неможливо без орієнтації в системі правового регулювання. Отже, неотримання в школі таких знань може утруднити соціальну самоідентифікацію людини.

С. Гурін підкреслює, що педагог може сформувати в учнів тільки те, чим володіє сам. Тому тільки педагог із сформованою правовою культурою зможе прищепити своїм учням ті базові та психосоціальні навички, які необхідні їм в застосуванні права, наділити їх базовими знаннями про політичні і правові інститути держави. Тільки за допомогою вчителя учні зможуть виробити навички та вміння в застосуванні права [5, с. 54].

Отже, сутність правової культури майбутнього вчителя вбачаємо в тому, щоб, виконуючи соціальне замовлення суспільства щодо виховання громадянина правової держави, він здійснював правове виховання на всіх етапах освітнього процесу в школі та позанавчальній діяльності. Цілеспрямовано і компетентно використовував виховні, профілактичні функції права, готував школярів до свідомого, творчого виконання громадянського обов'язку.

Для виконання цих вимог на заклади вищої педагогічної освіти покладаються певні зобов'язання щодо вдосконалення організаційного та методичного забезпечення процесу фахової підготовки студентів, впровадження інноваційних освітніх технологій, нових концепцій і методик навчання і виховання, нових технологій соціалізації, що сприяють підвищенню якості правової освіти майбутніх педагогів, зміні ставлення суб'єктів навчального процесу та розвитку їх здібностей, засвоєнню майбутніми педагогами соціально-культурного досвіду [10, с. 89].

Для успішного виконання цього завдання студенту необхідно знати, як дитина, підліток сприймає правову інформацію, як вона її оцінює, як вона в цілому ставиться до права. До того ж знання в галузі правової психології покращать роботу вчителя з педагогічно запущеними дітьми, які здійснюють правопорушення, є на обліку в інспекції у справах неповнолітніх, навчаються в спеціальних школах тощо [15, с. 93].

Поряд з основами правової психології, студент, як громадянин, повинен бути обізнаним з основними положеннями законодавства, що зачіпає його життєві інтереси. Крім професійних знань, студенти мають знати свої права, повноваження, обов'язки.

Визначаючи правовий мінімум знань для педагога, ми виходимо з необхідності не просто засвоєння студентом правових знань, а й того, що передбачене правом, служить інтересам як окремої особистості, так і всього суспільства; є механізмом соціальної захищеності прав і свобод громадян, слугує правовому вихованню школярів. Таке розуміння виховного потенціалу права дозволить виробити у майбутнього педагога позитивний настрій до майбутньої діяльності з правового виховання школярів.

Для визначення змісту фахової підготовки студентів виокремлено загальнопедагогічні і правові знання, що показано у таблиці 1.

Таблиця 1

Правові знання майбутнього педагога

Загальнопедагогічні знання	Правові знання
Знання основних закономірностей розвитку природи і суспільства; володіння системою знань і уявлень про людину як істоту духовну, як особистість та індивідуальність; знання основ Конституції України, етичних і правових норм, що регулюють стосунки між людьми; знання основ педагогіки, психології, вікової фізіології, шкільної гігієни, основ методики викладання предмета і основ виховної роботи, програм і підручників, засобів навчання і їх дидактичних можливостей; знання основних напрямів і перспектив розвитку освіти та педагогічної науки; знання основ права, наукової організації праці.	Знання з державно-правових дисциплін (теорія держави і права, адміністративне право, фінансове право, міжнародне право); знання з цивільно-правових дисциплін (цивільне право, цивільний процес, римське право, міжнародне приватне право, трудове право, екологічне право, земельне право); знання з кримінально-правових дисциплін (кримінальне право, кримінальний процес); знання зі спеціальних дисциплін (муніципальне право, комерційне право, сімейне право, кримінально-виконавче право, правоохоронні органи).
Спеціальні правові знання учителя	
Правові знання вчителя історії і правознавства	Правові знання вчителів інших загальноосвітніх предметів і класних керівників
Система знань про теорію держави і права, загальної та вітчизняної історії держави і права, про конституційне, адміністративне, цивільне, трудове, екологічне, кримінальне та сімейне право; основні категорії та поняття правознавства; конституційні основи державного і суспільного устрою; основи законодавчої, виконавчої та судової влади; правове становище особистості; система права; правові способи захисту прав людини і громадянина; методика правового виховання учнів.	Комплекс знань основ Конституції України; законів України, рішень Уряду України та інших органів управління освітою з питань освіти; прав і свобод особи і громадянина; основ теорії держави та права, конституційного, адміністративного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального та сімейного права; правових основ захисту прав і свобод людини та громадянина; Конвенції про права дитини; основних міжнародних документів з прав людини; методики виховної роботи з учнями; специфіки проведення поза-класних заходів

Моральний аспект педагогічної професії передбачає особисту відповідальність кожного педагогічного працівника за свої дії та їх наслідки.

Аналіз викладених особливостей праці вчителя свідчить про те, наскільки необхідна йому правова культура, яка дає можливість певним чином ставитися до різноманітних ситуацій у професійній сфері.

Резюмуючи вищесказане, можна узагальнити: найважливіше знаряддя праці вчителя – його власна особистість (для успішного виконання своїх професійних завдань вчителю необхідно користуватися повагою і довірою своїх учнів), свідомо чи мимоволі учитель служить зразком для наслідування; учитель має достатню свободу вибору при виконанні професійних завдань; шкільна спільнота не в змозі контролювати доцільність та якість кожного рішення і слова вчителя, тому необхідний контроль повинен здійснюватися самим учителем; до вчителів сьогодні висуваються поряд з цілком обґрунтованими вимогами і багато завищених.

Сучасний учитель історії та правознавства несе відповідальність за формування в учня загальноосвітньої школи таких моральних якостей, як: любов до батьківщини, активна життєва позиція, соціальна відповідальність, вміння бачити причинно-наслідкові зв'язки в розвитку суспільства, любити, пам'ятати і шанувати історію

своїєї країни.

Предметна спеціалізація, зокрема вчителя історії, у першу чергу визначається змістом і метою самої науки – історія. Сучасні погляди на сенс і мету історії характеризуються наявністю двох протилежних поглядів.

Перший розглядає історію як сукупність подій і процесів, що випадково виникають в суспільстві і також випадково зникають (К. Баханов [1], В. Власов [3]).

Інший погляд спирається на уявлення про сенс історії, запропонований К. Ясперсом, який знаходить істинний сенс історії в органічному зв'язку з її цілісністю і єдністю. Будь-які емпіричні або фактичні дані історії, на його думку, повинні розглядатися з погляду того, наскільки вони відповідають ідеї єдності або суперечать їй. К. Ясперс представляє мету історії в образі прихованого змісту, який кожен історик намагається витлумачити і перевірити. Автор вважає, що така мета включає: 1) цивілізацію і гуманізацію людини; 2) свободу і свідомість волі; 3) велич людини, творчість духу; 4) відкриття буття в людині. «Такі цілі можуть бути досягнуті в кожному епоху, і дійсно, в певних межах, досягаються, ... кожне покоління здійснює їх на свій манер» [16, с. 263].

Упродовж останніх десятиліть в Україні обговорення питання про цілі і завдання історичної освіти (особливо в контексті патріотичного виховання) викликає загальний інтерес у суспільства, державних чиновників, науково-педагогічної спільноти (О. Білюк, С. Гогунова, І. Єрмакова, Д. Кравченко, А. Мирзагітова, А. Нікора, О. Пометун А. Старєва та ін.).

Головною метою вивчення історії науковці вважають виховання соціально-активної, високоморальної особистості, ідейно стійкої, з вираженою національно-культурною самосвідомістю, що визнає загальнолюдські цінності, вибудовує своє життя на реалізації гуманістичних ідей. Виходячи з мети, у навчального предмета «Історія» є дві основні задачі: 1) формування багажу знань в контексті «факти і тільки факти»; 2) забезпечення допомоги дитині, підлітку в розумінні себе, своїх коренів, становленні громадянської ідентичності, інтеграції в громадянське суспільство з урахуванням його культурно-політичного розвитку і конфесійної приналежності, розумінні різних культур.

Як зазначає С. Гогунова, часом учителі історії роблять ухил на вивчення культурології, філософії, літератури, підміняючи тим самим специфічний предмет історії, який пов'язаний з вивченням різноманітного історичного процесу в цілому [4, с. 60].

У цьому випадку «Історія», як загальноосвітня дисципліна, виступає інструментом ціннісного розвитку, спираючись на специфіку історичної освіти, впливає на розвиток цивільно-моральних якостей людини, становлення соціально активного члена суспільства, що володіє, зокрема і високим рівнем культури, прихильника закону суспільства і традицій свого народу.

У 2019/2020 н.р. чинними програмами з Історії були: для учнів 5–9 класів: «Історія України», наказ МОН України від 21.0.2019 року № 236; «Всесвітня історія», наказ МОН України від 07.06.2017 року № 804; для учнів 10–11 класів: «Історія України. Всесвітня історія», затверджені наказом МОН України від 21.02.2019 року № 236. Для учнів 10–11 класів Міністерством рекомендовано для вивчення інтегрований курс «Історія: Україна і світ», а також два окремі курси «Історія України»

та «Всесвітня історія» [11, с. 18].

Вивчення історії в основній школі спрямоване на досягнення таких цілей: виховання патріотизму (поваги до історії та традицій Батьківщини), поваги до прав і свобод людини, демократичних принципів суспільного життя; формування ціннісних орієнтацій в ході ознайомлення з історично встановленими культурними, релігійними, етнонаціональними традиціями; застосування знань і уявлень про історично сформовані системи соціальних норм та цінностей для життя в полікультурному, поліетнічному і багатоконфесійному суспільстві тощо.

Вивчення історії у старшій школі на базовому рівні спрямовано на досягнення таких цілей: виховання громадянськості, національної ідентичності; формування історичного мислення – здатності розглядати події і явища з погляду їх історичної обумовленості, зіставляти різні версії і оцінки історичних подій та особистостей, визначати власне ставлення до дискусійних проблем минулого і сучасності тощо.

Вивчення історії у старшій школі на профільному рівні спрямовано на досягнення таких цілей: розвиток громадянськості, патріотизму, інтернаціоналізму, міжетнічної та конфесійної толерантності; становлення умінь критично аналізувати отриману історико-соціальну інформацію, визначати власну позицію щодо навколишньої дійсності; освоєння систематизованих знань про історію людства й елементів філософсько-історичних і методологічних знань про історичний процес тощо.

Отже, історична загальна освіта являє собою цілісну, багатофакторну та багаторівневу гуманітарну систему, що забезпечує збереження цінностей і традицій, наступність поколінь, консолідацію суспільства в рамках соціально-громадських норм та ідеологічних державних принципів. На думку А. Мирзагітової, важливим фактором є і те, що «історія» – це дисципліна, де від особистості вчителя залежить практично все (а тому особистісні характеристики вчителя історії стають основними при формуванні всіх інших напрямів професійної діяльності педагога, оскільки від особистих морально-етичних, полікультурних якостей, критичного мислення залежить якість викладання предмета) [7, с. 38].

Найважливішим критерієм ефективності викладання історії С. Гогунова вважає здатність вчителя перетворювати знання в активний фактор індивідуальної свідомості, глибокі особисті переконання, стимули поведінки і діяльності учнів [4, с. 42].

Спряженість двох складових – шкільної і вищої освіти визначила пошук шляхів формування правової культури майбутнього вчителя історії у процесі фахової підготовки.

Вивчення правознавства учнями середньої школи спрямоване на отримання знань, навичок, ставлень і ціннісних орієнтацій, необхідних для ефективного соціального функціонування, реалізації життєвих цілей і завдань, забезпечення умов для формування елементів правової культури, правових орієнтирів, правомірної поведінки учнів та включає такі елементи: знання і розуміння (філософія прав людини, принципи прав людини і прав дитини, міжнародні стандарти, дотримання прав людини); ставлення і цінності (повага до себе та інших, критичне мислення, толерантність тощо); навички та поведінка (відстоювання прав людини тощо). Окремою структурною складовою програм є практичні заняття з певним правознавчим змістом [11, с. 21].

У 2019–2020 н.р. чинними були такі програми з Правознавства: для 9-го класу «Навчальна програма з основ правознавства», наказ МОН України від 14.07.2016 року

№ 826; для 10–11-х профільних класів – «Правознавство» (профільний рівень) наказом МОН України від 14.07.2016 року № 826.

Ефективність навчання учнів профільних класів виявляється в досягненні мети й завдань навчання через засвоєння учнями правових знань, розвиток їхніх предметних умінь і навичок, розширення ціннісного досвіду і втілюється в співвідношенні реальних навчальних досягнень учнів з тими, що визначені як оптимально можливі [6, с. 33].

Фактичний правознавчий матеріал є сукупністю науково обґрунтованих фактів державно-правової дійсності та юридичних фактів як підстав виникнення, зміни і припинення правових відносин. Теоретичний правознавчий матеріал складає сукупність наукових понять, державно-правових закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків, теорій, тенденцій тощо [14, с. 376].

Майбутній учитель правознавства повинен бути готовим здійснювати навчання і виховання учнів з урахуванням специфіки предмета «Правознавство»; усвідомлювати необхідність дотримання прав і свобод учнів, передбачених Законом України «Про освіту», Конвенцією про права дитини тощо.

На думку П. Мусинова, фахова підготовка майбутніх учителів передбачає формування знань сутнісної природи загальнолюдських цінностей і природно-суб'єктивного права, їх місця та ролі у розвитку особистості і системи міжособистісних відносин; особливостей становлення і вдосконалення правової системи, основних принципів, закономірностей та механізмів морально-правової діяльності; понять і категорій права в освіті; основних документів з прав людини, їх значення в розвитку та соціалізації особистості; інших законодавчих і нормативно-правових документів (зокрема локального типу), що регулюють морально-правові відносини в цілісному педагогічному процесі; теоретичних і методичних основ, стану і перспектив розвитку морально-правової освіти учнів [9, с. 20].

Специфіка знань майбутнього вчителя включає сутність, цілі та завдання правового виховання в умовах побудови правової держави; закономірності та особливості розвитку правової культури, правових уявлень, понять у школярів з урахуванням їх вікових, індивідуально-психологічних особливостей та соціально-правового статусу, діагностованого рівня правової вихованості особистості; можливості діючих шкільних програм, підручників, навчальних посібників для вирішення завдань правового виховання; завдання, зміст, форми і методи правового виховання з різними учнівськими об'єднаннями в навчальній і позанавчальній діяльності тощо [13, с. 38].

Більшість майбутніх учителів історії і правознавства будуть не тільки вчителями-предметниками в школі, ліцеї, гімназії, а й класними керівниками, тому здійснюватимуть позакласну виховну роботу, одним із напрямів якої є правове виховання учнів; проводитимуть профілактичну правову діяльність, що охоплює групи учнів, окремих школярів і їх батьків. Їм доведеться співпрацювати з різним віковим контингентом, виконувати функції вихователя, цілеспрямовано впливати на колектив і кожного учня.

Майбутні вчителі історії і правознавства можуть в майбутньому стати директорами шкіл, завучами, тому їм необхідно знати юридичні документи, що становлять основу праці педагогічного колективу, нормативні акти, що регулюють трудові конфлікти і дозволяють надавати додаткові освітні послуги. Сьогодні питанням

демократизації управління школою приділяється особливе значення. Тому в цій сфері правова культура педагога є значущою і для особистості, і для організації, і для суспільства в цілому.

На думку Е. Болотової, майбутній педагог повинен не тільки володіти цією сукупністю елементів правової підготовки, а й розуміти необхідність формування, як власного ставлення, так і ставлення своїх майбутніх учнів до таких цінностей, як-то: свобода, терпимість, справедливість і повага до правди [2, с. 65].

Залежно від видів дій, предмета виховання у майбутнього вчителя повинні бути сформовані вміння, які мають специфічну спрямованість на правове виховання школярів (аналітичні, діагностичні, конструктивні, організаційні, комунікативні, інформаційні, прогностичні, проектувальні, рефлексивні).

Отже, майбутньому вчителю історії і правознавства потрібно вміти критично оцінити свої знання, вміння, навички до педагогічної діяльності, систематично їх поповнювати і розвивати; відбирати і аналізувати існуючі методики правового виховання з різними категоріями учнів, стежити за розвитком теорії і практики правового виховання, творчо застосовувати отримані знання в роботі; поглиблювати свою власну правову культуру як частину загальної культури педагога-професіонала.

Напрямами професійної діяльності майбутнього учителя історії і правознавства є: організаційно-управлінський, діагностико-прогностичний, правовиховний, корекційно-розвивальний, консультативно-правовий, превентивний, власне-правовий.

Майбутній учитель історії і правознавства підготовлений до роботи в закладах системи освіти різних форм власності (школа, ліцей, гімназія, коледж, заклад вищої освіти) у ролі: вчителів (викладачів) історії і правознавства; у закладах, організаціях, підприємствах, пов'язаних з різними аспектами організації та здійснення освітньої діяльності, а саме: юридичного консультанта освітнього закладу (організації), відомства (відділу освіти, управління освітою тощо); організатора правового виховання – вихователя спеціалізованих освітніх установ; помічника керівника освітніх закладів, організацій, підприємств з юридичних питань; фахівця в галузі правозахисної діяльності з різних питань забезпечення і захисту законних інтересів і прав громадян та установ, головним чином, в освітній галузі.

Виходячи зі змісту, напрямів діяльності майбутніх учителів історії і правознавства в правовій культурі особистості в нерозривній єдності існують правові уявлення, позитивні правові почуття і діяльність індивіда в правовій сфері, що знаходить своє реальне втілення в функціях правової культури.

Не заперечуючи суспільний і особистий рівні правової культури, більшість авторів (і ця думка поділяється нами) вважають, що функції правової культури не диференціюються стосовно суспільства і особистості.

На основі виділених функцій правової культури майбутнього фахівця у спеціальній і науковій літературі (П. Мусинов, Е. Рассолова, А. Шайдуров та ін.) виокремлюємо такі функції, властиві майбутнім учителям історії та правознавства: адаптивна, пізнавально-перетворювальна, ціннісно-нормативна, правовиховна, комунікативна, охоронно-захисна, діагностична, організаторська, регулятивна, управлінська.

Адаптивна функція проявляється в соціально-правовій активності особистості та пристосуванні її до умов середовища (правова соціалізація особистості).

Пізнавально-перетворювальна функція правової культури пов'язана із

завданням побудови правової держави. Пізнання правової реальності передбачає врахування тих кризових процесів, які здійснюються в економіці, політиці і суспільстві. Пізнавальна функція реалізується через правові погляди і уявлення, спрямовані на поглиблення правових знань та розвиток правосвідомості і правового мислення.

Ціннісно-нормативна функція реалізується за допомогою норм права, засвоєння яких необхідно кожному громадянину для його успішної адаптації в рамках держави. Нормативний аспект правової культури включає широке коло вимог, які висуваються до духовного світу людини, її морально-правових якостей, знань, правових переконань тощо.

Одним з найважливіших факторів, характерних для ціннісно-нормативної функції правової культури, є ступінь гарантованості державою свободи поведінки особистості в єдності з її відповідальністю перед суспільством, оскільки сутність розвитку – це ступінь цієї свободи, її якісний стан [15, с. 47].

Виховна функція правової культури виражається в розвитку правових якостей особистості.

Важливе місце займає комунікативна функція. За допомогою інститутів правової культури суспільства здійснюється політичний, правовий взаємозв'язок між державою і особистістю, між усіма елементами політичної, правової систем, націями, соціальними групами.

Охоронно-захисна функція. Її реалізація пов'язана з використанням наявного потенціалу правових норм для захисту прав та інтересів школярів, сприянням застосуванню заходів державного примусу і реалізації юридичної відповідальності щодо осіб, які допускають не тільки прямі і опосередковані протиправні дії на учнів, але гальмують розвиток правового простору школярів.

Діагностична функція пов'язана зі зростаючими потребами школи, в умовах, що змінюються, у необхідності дізнаватися про особистість дитини, особливості її розвитку. Тому майбутній учитель повинен вміти проводити вивчення особистісних і соціально-побутових умов життя індивіда, його соціального оточення, виявляючи позитивні і негативні впливи та правові проблеми, що можуть виникнути.

Організаторська функція найбезпосереднішим чином впливає на проведення суспільно-цінної (у нашому випадку правовиховної) діяльності вчителя історії і правознавства, метою якої є вирішення завдань соціально-педагогічної, правовиховної допомоги дітям, їхнім батькам, педагогам; розвиток, реалізація планів, проєктів і програм.

Особливою, специфічною функцією правової культури є регулятивна. Право регулює взаємини між людьми, а також між людиною і суспільством в особі його різноманітних структур на основі нормативних положень, зведених в закон. Регулятивну функцію в суспільстві виконують і норми моралі, але вони не мають статусу закону, а їх регулює дія, заснована на соціальному схваленні або осудженні різних дій людини в суспільстві з боку цього суспільства або його різних інститутів.

Головна функція вчителя – управління процесами навчання, виховання, розвитку та формування. «Не вчити, а спрямовувати вчення, не виховувати, а керувати процесами виховання покликаний учитель» [4, с. 33].

Сутність цієї функції полягає в координації мети і результату, зводячи до мінімуму неминучі неузгодженості в силу високої динамічності і непередбачуваності

поведінки учасників освітнього процесу.

Усі функції взаємопов'язані між собою і взаємообумовлені: доповнюючи і збагачуючи одна одну, вони відтворюють реальний процес функціонування правової культури.

Учитель, реалізуючи на практиці вищевказані функції, надає допомогу дитині при входженні її в життя соціуму, сприяє становленню як активного об'єкта і суб'єкта культури, що реалізує свій особистісний потенціал.

На основі виділених функцій розглянемо властивості і якості особистості вчителя історії і правознавства.

Розвиток особистісних якостей, за дослідженням Е. Рассолової, – процес цілісний, як цілісна людська діяльність, що здійснюється в єдності пізнання, спілкування і практики, що виявляється в найрізноманітніших формах в системі людських взаємин. Тому розвиток особистісних якостей майбутнього фахівця в освітньому процесі сприяє становленню професійних здібностей [12, с. 188].

Формування правової культури майбутнього педагога, на думку П. Мусинова, визначають такі особистісні якості, як: морально-правова спрямованість; рівень інформованості про аспекти морально-правової діяльності педагога; готовність майбутніх педагогів до майбутньої морально-правової діяльності в поєднанні з адекватними уявленнями про її характер і особливості, що відображає рівень їх морально-правової спрямованості та культури [9, с. 135].

Реалії сьогодення часу висувають свої вимоги до якостей педагога-професіонала, серед яких, як зазначає М. Мотехина, усвідомлення прав і свобод людини як головних цінностей, знання правових норм і принципів, переконаність у соціальній корисності правових приписів, прагнення до творчості і професійного зростання, готовність до професійно-педагогічної діяльності, правова, інформаційна культура тощо [8, с. 11].

С. Гогунова пропонує розглядати професійно необхідні якості майбутнього вчителя за трьома основними групами: ділові якості, властивості особистості, педагогічна майстерність.

До провідних ділових якостей автор відносить цілеспрямованість в роботі, організованість, вимогливість, конкретність і діловитість, послідовність і наполегливість у ній [4, с. 35].

Властивості особистості – це в першу чергу громадянська позиція, моральна чистота, принциповість, любов до дітей і педагогічної праці, педагогічний такт, педагогічний оптимізм, творчий підхід до справи.

Педагогічна майстерність розглядається як високий рівень педагогічних умінь, заснованих на педагогічних переконаннях. С. Гогунова вважає, що педагогічна майстерність є основним показником професіоналізму педагога. У цьому напрямі вона виділяє «індикатори основ педагогічної майстерності». До них відносяться: педагогічна спрямованість (прагнення до вдосконалення людини, бажання зрозуміти інших, інтерес до організації спільної роботи, потреба в самоствердженні); професійні знання (психологія, педагогіка, конкретний предмет і методика його викладання); педагогічні здібності (товариськість, спостережливість, емоційна стабільність, прогнозування); педагогічна техніка (техніка мовлення, пантомімічна техніка, техніка саморегуляції, організаторська техніка, техніка педагогічного впливу, техніка контактної взаємодії)

[4, с. 36].

Однак у всіх різновидах типологій вимог спостерігається єдиний підхід у визначенні професійно значущих якостей, які, незалежно від модифікації і, як наслідок, розташування тієї чи іншої якості в системі вимог, визначаються досить схожими поняттями.

Сьогодні найбільш потрібною є модель вчителя, представлена С. Гогуновою у вигляді професіограми. Вона складається з чотирьох блоків: властивості і характеристика особистості вчителя; вимоги до психолого-педагогічної підготовки учителя; обсяг і склад спеціальної підготовки; зміст методичної підготовки за фахом.

У рамках цієї роботи слід зупинитися на першому блоку вимог. Властивості і характеристики особистості вчителя визначаються трьома складовими, до яких автор відносить:

1. Громадську спрямованість, що характеризується науково-гуманістичним світоглядом, соціальними потребами, моральними і ціннісними орієнтаціями, свідомістю громадського обов'язку та громадянської відповідальності, соціальною активністю;

2. Професійно-педагогічну спрямованість, що включає інтерес і любов до дітей, захопленість педагогічною роботою, психолого-педагогічну пильність і спостережливість, педагогічний такт, педагогічну уяву, організаторські здібності, справедливість, товарищескість, вимогливість, наполегливість, цілеспрямованість, врівноваженість, витримку, самооцінку, професійну працездатність;

3. Пізнавальну спрямованість, яка відображається в таких якостях, як наукова ерудиція, духовні, пізнавальні потреби та інтереси, інтелектуальна активність, почуття нового, готовність до педагогічної самоосвіти.

Крім якостей необхідних педагогу, треба знати якості, які педагог повинен розвинути в своїх учнях. Для цього потрібно розбиратися в прогнозах на розвиток ринку праці, на якому очікується: різке скорочення попиту на низькокваліфіковану робочу силу; пріоритет працівників, які вміють поводитися з сучасною оргтехнікою, комп'ютерами; прагнення багатьох людей до відкриття сучасного бізнесу, де необхідні знання сучасного законодавства.

Серед численних характеристик сучасного вчителя історії і правознавства важливою є права компетентність, що представляє сукупність правових знань, умінь їх реалізувати в процесі здійснення своєї роботи, знання та повагу правового статусу своїх колег, вихованців. Велику роль відіграє і активність особистості педагога, яка також визначається рівнем правової грамотності та навченості суб'єкта.

Викладати історію і правознавство, на наш погляд, може тільки фахівець, який опанував не просто провідні поняття юриспруденції, а й добре знає, як грамотно з позиції методики, психології та педагогіки організувати навчальне заняття з історії і правознавства, кінцевою метою якого є формування життєво активної особистості з розвинутою правовою культурою.

Особливості формування правової культури майбутнього вчителя історії і правознавства дозволяють виокремити професійно значущі якості: сформованість правових знань, ерудиція, володіння різними аспектами правової психології особистості, високий рівень правової, методичної та педагогічної майстерності, володіння стилем управління дитячим колективом, грамотність мови, загальна культура педагога,

громадянська позиція, почуття громадянського обов'язку, соціальна активність.

До особистих якостей відносимо: доброзичливість, справедливість, моральну відповідальність, професійну відповідальність, емпатію, толерантність, ерудицію, вміння зрозуміти учня, педагогічний оптимізм, активну громадянську позицію, емоційність, вольові якості особистості вчителя, такі як сміливість, рішучість, швидкість у прийнятті рішень, вміння володіти собою.

Аналіз особливостей фахової підготовки майбутніх учителів історії та правознавства в контексті формування у них правової культури дозволив розкрити специфіку цієї підготовки, її напрями, функції та якості майбутніх учителів історії та правознавства.

Специфіку фахової підготовки майбутніх учителів історії та правознавства вбачаємо в тому, щоб, виконуючи соціальне замовлення суспільства щодо виховання громадянина правової держави, він здійснював правове виховання на всіх етапах освітнього процесу в школі та позанавчальній діяльності.

Напрямами професійної діяльності майбутнього учителя історії і правознавства визначено: організаційно-управлінський, діагностико-прогностичний, правовиховний, корекційно-розвивальний, консультативно-правовий, превентивний, власне-правовий.

Виділено такі функції правової культури майбутнього вчителя історії і правознавства: адаптивна, пізнавально-перетворювальна, ціннісно-нормативна, правовиховна, комунікативна, охоронно-захисна, діагностична, організаторська, регулятивна, управлінська.

Особливості формування правової культури майбутнього вчителя історії і правознавства дозволяють виокремити професійно значущі якості: сформованість правових знань, ерудиція, володіння різними аспектами правової психології особистості, високий рівень правової, методичної та педагогічної майстерності, володіння стилем управління дитячим колективом, грамотність мови, загальна культура педагога, громадянська позиція, почуття громадського обов'язку, соціальна активність; особисті якості: доброзичливість, справедливість, моральну відповідальність, професійну відповідальність, емпатію, толерантність, ерудицію, вміння зрозуміти учня, педагогічний оптимізм, активну громадянську позицію, емоційність, вольові якості особистості вчителя, такі як сміливість, рішучість, швидкість у прийнятті рішень, вміння володіти собою.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розкритті процесу формування професійно значущих і особистісних якостей майбутнього вчителя історії і правознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 160 с.
2. Болотова Е. Л. Система непрерывной правовой подготовки педагогических кадров: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. Москва, 2007. 395 с.
3. Власов В. С. Історія в школах України. Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. 672 с.
4. Гогунова С. А. Формирование профессионально значимых убеждений студентов исторических факультетов педагогических вузов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Тольятти, 2003. 204 с.
5. Гурин С. В. Формирование правовой компетентности будущего учителя в учебно-воспитательном процессе вуза: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Мурманск, 2004. 147 с.
6. Майорський В. В. Методика навчання конституційного права учнів профільних класів: дис. ... канд.

- пед. наук: 13.00.02. Київ, 2016. 297 с.
7. Мирзагітова А. Л. Формирование дидактической культуры будущего учителя истории: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Казань, 2017. 254 с.
  8. Мотехина М. В. Правовая подготовка будущего учителя в учебном процессе педагогического вуза: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Тула, 2000. 223 с.
  9. Мушинов П. А. Педагогические условия (нормирования нравственно-правовой культуры будущего педагога в процессе вузовской подготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Горно-Алтайск, 2000. 171 с.
  10. Назарова О. Ю. Теоретические аспекты и методика повышения качества правового образования будущих педагогов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Томск, 2004. 256 с.
  11. Особливості викладання суспільствознавчих предметів за оновленими програмами: методичний лист / уклад. О. А. Іртишева. Миколаїв: ОІППО, 2019. 24 с.
  12. Рассолова Е. А. Формирование правовой культуры профессиональной деятельности студентов гуманитарного вуза: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. Москва, 2014. 371 с.
  13. Рудых С. А. Формирование этико-правовой культуры будущего учителя: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Армавир, 2002. 202 с.
  14. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи: дис... д-ра пед. наук: 13.00.02. Київ, 2015. 600 с.
  15. Шайдуров А. А. Педагогические условия развития правовой культуры будущих учителей: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Екатеринбург, 2001. 211 с.
  16. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва: Наука, 1994. 318 с.

REFERENCES

1. Bakhanov, K. O. (2000). Innovatsiini systemy, tekhnolohii ta modeli navchannia istorii v shkoli. Zaporizhzhia: Prosvita [in Ukrainian].
2. Bolotova, E. L. (2007). Sistema nepreryvnoj pravovoj podgotovki pedagogicheskikh kadrov. *Candidate's thesis*. Moskva [in Russian].
3. Vlasov, V. S. (2005). Istoriia v shkolakh Ukrainy. Entsyklopediia istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, 3: E-I [in Ukrainian].
4. Gogunova, S. A. (2003). Formirovanie professional'no znachimykh ubezhdenij studentov istoricheskikh fakul'tetov pedagogicheskikh vuzov. *Candidate's thesis*. Tol'jatti [in Russian].
5. Guryn, S. V. (2004). Formirovanie pravovoi kompetentnosti budushhego uchytelia v uchebno-vospitatel'nom protsesse vuzov. *Candidate's thesis*. Murmansk [in Russian].
6. Maiorskyi, V. V. (2016). Metodyka navchannia konstytutsiinoho prava uchniv profilnykh klasiv. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Mirzagitova, A. L. (2017). Formirovanie didakticheskoi kul'tury budushhego uchitelja istorii. *Candidate's thesis*. Kaza [in Russian].
8. Motehina, M. V. (2000). Pravovaja podgotovka budushhego uchitelja v uchebno-metodicheskom protsesse pedagogicheskogo vuzov. *Candidate's thesis*. Tula [in Russian].
9. Musinov, P. A. (2000). Pedagogicheskie uslovija (normirovanija npravstvenno-pravovoi kul'tury budushhego pedagoga v protsesse vuzovskoj podgotovki. *Candidate's thesis*. Gorno-Altajsk [in Russian].
10. Nazarova, O. Ju. (2004). Teoreticheskie aspekty i metodika povyshenija kachestva pravovogo obrazovanija budushhix pedagogov. *Candidate's thesis*. Tomsk [in Russian].
11. Osoblyvosti vykladannia suspilstvoznachnykh predmetiv za onovlenymy prohramamy. (2019). O. A. Irtyshheva (Ed.). Mykolaiv: OIPPO [in Ukrainian].
12. Rassolova, E. A. (2014). Formirovanie pravovoi kul'tury professional'noj dejatel'nosti studentov gumanitarnogo vuzov. *Candidate's thesis*. Moskva [in Russian].
13. Rudyh, S. A. (2002). Formirovanie jetiko-pravovoi kul'tury budushhego uchitelja. Armavir [in Russian].
14. Riabovol, L. T. (2015). Sistema navchannia pravoznavstva uchniv osnovnoi i starshoi shkoly. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
15. Shajdurov, A. A. (2001). Pedagogicheskie uslovija razvitija pravovoi kul'tury budushhix uchitelej. *Candidate's thesis*. Ekaterinburg [in Russian].
16. Jaspers, K. (1994). Smysl i naznachenie istorii. Moskva: Nauka [in Russian].